

STARI GRAD NA UNSKOM OTOKU U KOSTAJNICI

Kostajnica se kao toponim prvi put spominje 1240. u jednom kupoprodajnom ugovoru sastavljenom u Dubici. Govori se o cesti koja ih povezuje, ali se iz dokumenta ne može utvrditi ni što je Kostajnica ni u čijem je vlasništvu, ali postoji vjerojatnost da je već tada bila naselje. Možda je već tada pripadala stanovitom Herenku, a prve podatke o njemu pruža isprava kralja Bele IV. iz 1258. kojom se potvrđuje nagodba između Herenka i jobagiona (graščana, gradokmetova) iz kraljevskoga utvrđenog grada Dubice. Jobagioni (lat. iobagiones castri) ili gradokmetovi bili su jedna od grupa iz kojih se razvilo niže plemstvo. To su bili slobodni ljudi koji su za vojnu službu u kraljevskim utvrđenim gradovima dobili povlastice i zemlju, a u Hrvatskoj su najpoznatija takva skupina pripadnici plemene općine turopoljske. Oni su tužili Herenka kralju tvrdeći da je u nemirnim vremenima tatarske provale i smrti hercega Kolomana nezakonito prisvojio Kostajnicu. Nagodbom je jedan dio posjeda vraćen dubičkim jobagionima, a drugi je ostao u Herenkovim rukama.

Podaci o Herenku prilično su oskudni. Ime je vjerojatno izvedenica iz imena Henrik jer se sreće i u drugim sličnim oblicima. Iako nepoznatog podrijetla, sasvim je sigurno pripadao uglednijim plemićima srednjovjekovne Slavonije jer se družio s hercegima i banovima Slavonije, ali i sa zagrebačkim županima. Uz njegovo se ime nikada ne spominje otac pa se može zaključiti da je bio došljak, najvjerojatnije pripadnik njemačkih vitezova koji su u to vrijeme (prva polovica 13. st.) u većem broju pristigli u Ugarsku i Slavoniju. Čini se da je bio u rodu s obitelji gospodara Okića, potomcima kneza Jaroslava, a ta je veza vjerojatno uspostavljena ženidbom.

OLD TOWN ON THE UNA ISLAND IN KOSTAJNICA

The old fortress on the former Una island in front of Hrvatska Kostajnica was probably built as early as in the 13th century. It started to gain its strategic and military significance with an increase in Turkish threats and was at that time owned by noble Zrinski family. Later on the royal army took over the defense of the fortress, and Turks took it in 1556 and turned it into the principal fortress for attacking Croatian strongholds still remaining in the area between the Una and Kupa rivers. The Kostajnica fortress was liberated in 1689 and turned into military barracks. With the development of commercial activities over the Una river, the fortress gradually lost its significance, and was devoid of any use and left to decay in the past century. Recently, the old town was returned to Croatia and is to be refurbished once its future use is defined.

Herenk je imao tri sina (Marina, Petra i Ivana) o kojima postoje vrlo šturi podaci. Petrov sin i nasljednik Dionizije počinje se u plemićkom pridjevku koristiti imenom Kostajnice, a prvi se put spominje 1312. kada je česticu svoje patrimonijalne zemlje u Komogovini zavjetno poklonio opatiji u Topuskom. Bio je u rodu s banom Ivanom Babonićem i sudjelovao je u brojnim njegovim vojnim pohodima, ali su se poslije njihovi odnosi pogoršali jer se priklonio novom slavonskom banu Mikcu. Nasledio ga je sin Petar nakon čije je

smrti, u ime malodobnog Nikole, posjedom upravljao drugi brat Petō (Petar). Nikola Kostajnički preuzeo je posjed krajem 14. st., a u dinastičkim borbama bio je sa svojim susjedima Zrinscima i Babonićima na strani kraljice Marije i njezina supruga kralja Žigmunda. To mu je pomoglo da proširi svoje posjede. Ipak često se u to doba sukobljavao i sporio sa Zrinscima. Za njegova života vjerojatno je utvrđen i kaštel u glavnom sjedištu Kostajnici na unskom otoku.

Kako nije imao muškog nasljednika,

Kostajnica na crtežu M. Weissa

Utvrdivanje na rijeci Uni

kostajnički je posjed došao u ruke knezova Lipovačkih, zapravo Jelene, kćeri Ivana Mušina. Ona se udala za susedgradskog vlastelina Ladislava Tota, iz plemićkog roda Ača. Ladislav Tot nije imao sjedište u Kostajnici i posjedom je upravljao preko kaštelana, ali je zato sudjelovao u mnogobrojnim sukobima s vlasnicima okolnih posjeda. Nakon njegove smrti 1437. Jelena se vrlo brzo preudala za Martina Frankopana kojemu je i darovnicom ustupila sve svoje posjede, među kojima su uz Kostajnicu bili Lipovac, Jastrebarsko i Komogovina. Posjede je knezu Martinu potvrdio i kralj Matijaš Korvin.

Od vremena kneza Martina Frankopana Kostajnica se spominje kao castrum, a dotad se uvijek nazivala kaštelom (castellum). U to su vrijeme vjerojatno bile obavljene veće pregradnje u kostajničkoj utvrdi na otoku na Uni, a na to je utjecala povećana vojna važnost i nadolazeći sukobi s Turcima. U posjedu Frankopana Kostajnica je bila do 1471. kada je za 4000 ondašnjih florena ustupljena Ivanu Benvenjudu. Nakon mnogih nesporazuma i sukoba Kostajnica je 1528. došla u ruke

Zrinskih koji su u početku samo upravljali, a od 1541. njezini vlasnici sve do pada pod osmanlijsku vlast.

Zna se da je područje između rijeka Une, Save i Kupe u stoljetnoj borbi s turskim osvajačem bilo ključno za obranu ostataka Hrvatskog Kraljevstva. Na tom prostoru omeđenom rijekama i zatvorenom gorama, stare su feudalne utvrde imale vrlo važnu ulogu. Utvrđeni gradovi na rijeci

Uni, neovisno o tome jesu li bili na njezinoj desnoj ili lijevoj obali, bili su prva i najveća prepreka turskim nadiranjima. Neki će dugo ostati i jedina obrana već posve napuštene zemlje i nakon što su ih morali napustiti i njihovi gospodari i njihovi feudalni podanici. Tada će ih braniti vojne posade organiziranoga vojnoga obrambenog sustava, čije stvaranje i vodstvo preuzima središnja kraljevska vlast. Prostor između rijeka Une i Kupe spojio se poslije u dugu obrambenu frontu hrvatske i slavonske Vojne krajine. Pounje je dugo zadržavalo tursko nadiranje, te iako dijelom okupirano i s turskim posadama u svojim utvrdama, ipak nikad nije bilo poput nekih drugih krajeva uključeno u sastav Otomanskog Carstva.

U srednjem je toku Une najvažnija obrambena utvrda bila stara Kostajnica, smještena nad unskim otokom pred starim hrvatskim naseljem ispod brijega na lijevoj obali rijeke. Njezini su je gospodari Zrinski nazivali "glavom i vratima cijele Hrvatske". Stoga su je i čuvali više negoli ijednu drugu i za njezinu su obranu i trošili najviše novca. To su im omogućivali rudnici srebra u Gvozdanskom, a kad su ti izvori presušili bili

Stara gravura Kostajnice

su prisiljeni da i nju i druge svoje utvrde prepuste kraljevskoj obrani.

Kostajnici je prva opasnost zaprijetila 1537., ali je hrvatska banska vojska uspjela poraziti tursku vojsku kod Jasenovca. Druga je veća opasnost zaprijetila Kostajnici sljedeće godine kada su Turci najprije zauzeli slabo branjenu Dubicu, a potom napali Kostajnicu kojoj je tada zaprijetila opasnost i iz same utvrde.

Zapamćeno je pismo koje je Nikola Zrinski 1540. napisao kralju Ferdinandu i kraljici Ani pošto su Turci još jednom poharali njegove posjede. Ističe da je sve svoje blago potrošio braneći unske utvrde te da će pad samo jedne od njih značiti pravu propast i za Hrvatsku i za cjelokupno kršćanstvo. Moli da se te utvrde izložene stalnim napadima neprijatelja opskrbe barutom i drugim potrebnim materijalom i zaključuje: "... a mnogo nam je toga potrebno jer je i gradova mnogo".

No turski su se napadi nastavili, a i kralj je, iako nedovoljno, ipak pomagao obranu u Pounju. Čini se da je tek 1552. Kostajnica konačno potpuno prepuštena krajiškoj vojsci jer se, prema izvještaju Ivana Lenkovića, u njoj nalazi njemačka posada s njemačkim zapovjednikom.

Zna se da je u ljeto 1556. Kostajnicu branila posada s više od 60 vojnika. Malkoč-beg se s jakom vojskom utaborio na lijevoj i desnoj obali Une te zatvorio sve pristupe do kostajničkog grada i započeo opsadu. Obranom kostajničkoga Starog grada zapovijedao je Pankracije Lusthaller podrijetlom iz Ljubljane. Opsada je započela 15. srpnja, a već idućeg dana utvrda se umjesto očekivane i uspješne obrane predala. Kostajnica je zapravo izdajom i bez borbe pala u ruke neprijatelja. Prema nekim izvještajima Lusthaller je prodao utvrdu za 2000 dukata. Tako je pala najbolje utvrđena i najbolje branjena utvrda na Uni, utvrda o kojoj je ovisila obrana cijelog Pounja. Turci su

Utvrda Stari grad uz obalu Une

neočekivani dobitak iskoristili tako da su odmah navalili na Novi koji su uspjeli zauzeti, popaliti i dijelom razoriti. Tako su u jednom mahu pale dvije najvažnije unske utvrde.

No ima izvora da je vijest o padu Kostajnice djelovala kao šok na posadu Novog, te da su oni ne čekajući turske napadače zapalili drvene dijelove tvrđave i povukli se prema

Gvozdanskom. Još je živa predaja, a nju su zabilježili i neki autori, da je vojvoda Toma Lukšić, zapovjednik Gvozdanskog, pohvatao kapitulante iz Kostajnice i kaznio ih nabijanjem na kolac te da je njihova zapovjednika dao privezati konjima za repove koji su ga raščetvorili.

Pad Kostajnice bio je velik gubitak koji je posve poremetio obrambene

Pogled s juga na utvrdu

Detali visokog kamenog zida utvrde

planove i hrvatskog plemstva i kralja Ferdinanda. Svakako je njezin pad izdajničkom predajom bez borbe najteže primio Nikola Zrinski koji se je za obranu te utvrde zaista mnogo potrošio. Navodno je iznenađeno 1558. napao i osvojio Kostajnicu. To ipak nije precizno utvrđeno i potvrđeno, posebno stoga što se zna da je Kostajnica 1559. bila u turskoj vlasti. Štoviše i Novi i Kostajnica postale su turske utvrde iz kojih će u idućih pola stoljeća polaziti turska vojska na svoje pohode preko Banovine do Pokuplja pa i do Zagreba. Turci su Kostajnicu pretvorili u veliku ratnu utvrdu. Građevinski su

je održavali, popravljali i nadograđivali, a u njoj su držali jaku vojnu posadu. Ipak zbog brojnosti morali su pred utvrdom na unskom otoku i na drugoj obali graditi utvrđeno vojno selo – palanku. Obnovili su i život u naselju ispod brda Djed na lijevoj obali. No Kostajnica je u to vrijeme živjela samo kao granična utvrda i nesigurno naselje jer Turci nisu uspjeli ovladati prostorom Banovine.

Iz Kostajnice su pokretani napadi na ostale dijelove Banovine, a pošto su Turci 1592. zauzeli Bihać iz nje su pokrenuti napadi koji su do kraja pokušali slomiti hrvatsku obranu. No nakon teškog poraza kod Siska i potom kod Petrinje, Kostajnica se pretvorila u tursko utočište. U to je vrijeme banska vojska započela napadima s namjerom da Kostajnicu oslobodi. Godine 1595. turska je vojska u klancu Šapcu pred Kostajnicom doživjela težak poraz, ali su se vojnici u bijegu uspjeli skloniti u utvrdu. Najbolje su organizirani napad na Kostajnicu, ali također neuspješan, izveli hrvatski i krajiški vojnici sljedeće godine. Vojsku je vodio varaždinski general Sigismund Herberstein. Zauzeli su naselje na lijevoj obali, prešli Unu i okružili utvrdu, ali nisu imali dovoljno snage za zauzimanje utvrde koja je imala čvrste kamene zidine ojačane zem-

Istočni zid utvrde

Iz unutrašnjosti utvrde

ljom s unutrašnje strane. Ban Juraj Zrinski, a Zrinski se nikad nisu pres-tali brinuti o svojoj djedovini u Pou-nju, također je neuspješno 1624. napao Kostajnicu, a učinio je to isto 1651. i ban Nikola Zrinski.

Kostajnica je konačno oslobođena u oslobodilačkom ratu koji je trajao od 1683. do 1699. Ban Nikola Erdödy krenuo je 1687. na Kostajnicu, ali utvrdu na unskom otoku nije ni po-kušavao osvojiti jer za to nije imao dovoljno vojnih snaga ni opreme. Takve su se snage prikupile sljedeće godine kada je zajedno s banskom vojskom do Kostajnice stigla i voj-ska Ludovika Badenskog, koji je do-vukao i 15 topova većeg i manjeg kalibra. Taj nesumnjivi vojnički ge-nij uspio je vještim manevrima i uporabom artiljerije s Djeda za samo tri dana zauzeti kostajnički Stari grad. Oslobođio ga je praktički bez borbe, a nakon njegove predaje zarobljene su i sve vojne zalihe. Bio je to težak poraz koji je izazvao nevjericu i strah u turskim redovima, a značio je i ko-načno oslobođenje Kostajnice. Voj-nici carske vojske sutradan su, tako-đer bez većeg otpora, oslobodili i Dubicu i Jasenovac.

Dakako da su u kostajničku utvrdu bile postavljene vojne posade bans-ke vojske i to je tako ostalo sve do završetka oslobodilačkog rata. No ni Turci se nisu mirili s porazom i če-sto su prelazili Unu te harali po okol-nim selima. Hrvatski podban grof Ivan Drašković uspio je 1689. skupiti vojsku u Sisku i Petrinji, te potpo-mognut dobrovoljcima i kostajnič-

kom posadom, nanijeti turskoj voj-sci težak poraz. Prema onodobnim zapisima, a o toj je pobjedi pisao i Pavao Ritter Vitezović, poginulo je ili zarobljeno između sedam do dva-naest tisuća turskih vojnika. Turska je vojska i u Pounju i u Slavoniji imala više uspjeha sljedeće godine, ali je i ta ofenziva prekinuta nakon teškog poraza turske glavnine kod Slankamena.

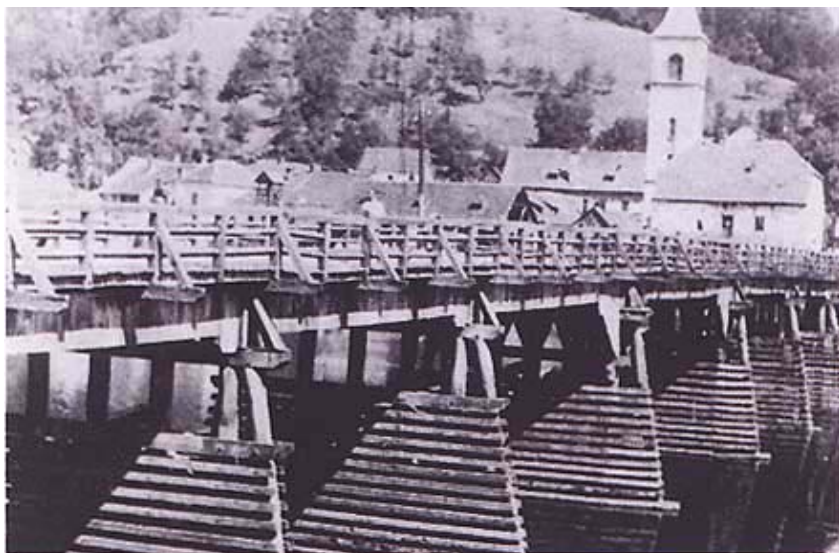
Nakon oslobođenja kostajničke utvrde započela je nova, politička bor-ba za Kostajnicu i cijelo područje između Une, Save i Kupe, a protiv presezanja njemačkih staleža i centra-lističke vlasti.

Valja reći da se odmah nakon oslo-bođenja u Kostajnici počela graditi velika barokna i zemljana utvrda na Djedu, na prostoru koji je dominirao cijelim prostorom Kostajnice, unsk-im otokom i desnom obalom Une. Ta se utvrda dugo gradila, sudeći po crtežima bila je četvrtasta s drvenim čardakom u sredini, a radovi su na njoj sve više zapinjali što je slabila važnost Kostajnice kao vojnog upo-rišta. Postupnim razvitkom trgovine s Bosnom prioritet su dobile druge zgrade potrebne za zaštitu trgovine

Četvrtasta kula s unutarne strane utvrde

ili za zaštitu od epidemija, tako da su radovi slabo napredovali, ali su ipak bili završeni. S vremenom je Kostajnica, koja se poslije nazivala i Hrvatska Kostajnica zbog naselja koje se počelo razvijati na drugoj obali Une, postala malen i dinamičan gradić te prometno, gospodarsko i trgovačko središte regije.

Fotografija starog mosta u Kostajnici

Stari grad je relativno velika peterokutna utvrda koja se svojim oblikom zapravo približava trokutu. Visoke kamene zidine okružuju prostor koji ima dimenzije 58,5 m x 49 m. Na najjužnijoj točki, onoj koja je okrenuta desnoj obali i gdje se spajaju jugozapadni i jugoistočni zid, nalazi se okrugli kameni bastion. Pokraj bastiona u istočnom se bedemu nalazi ulaz u grad. Na zapadnom se uglu uzdiže peterokutna kula, a na mjestu loma sjevernog bedema, koji danas zbog nanosa samo dijelom prati korito rijeke Une, uzdiže se najstarija i najmarkantnija te po sačuvanim detaljima i najznačajnija četverokutna kula. Međusobna različitost tih triju kula upućuje na slojevitost i različita vremena izgradnje, ali i na brojne nadogradnje i preinake te rušenja nastala ratnim djelovanjima ili zubom vremena. Stoga su za bilo kakvu zaštitu te povijesno značajne ali izuzetno slikovite utvrde bila nužna

sustavna i dugotrajna istraživanja. Stari grad je potpuno izgubio nekadašnju svoju veliku stratešku i vojnu važnost jer se postupno iz utvrde pretvarao u pograničnu vojarnu. Ukidanjem Vojne krajine i aneksijom Bosne i Hercegovine prestala je i ta njegova funkcija. Umjesto vojske u njega se najprije naselila gradska sirotinja,

a već gotovo cijelo stoljeće utvrda zapravo nema nikakve namjene. U vlasništvu je općine koja 1907. ipak započinje sa sanacijom najugroženijih dijelova, posebno srušenih bedema uz rijeku. Poslije je zatražena i državna pomoć zbog velikoga povijesnog značenja pa 1916. utvrdu posjećuje i Gjuro Szabo koji je preporučio neke radove, ali i rušenje nekih nadograđenih dijelova. To je i obavljeno u tridesetim godinama prošlog stoljeća, ali je utvrda dodatno oštećena u Drugome svjetskom ratu. Nakon rata prostor je utvrde bio prepun smeća, a poslije su se u bastionu pekli janjci za obližnju gostionicu. Stari je grad upisan u registar spomenika kulture 1957. Potom su obavljene i neke sanacije, lokalni je nogometni klub u četverokutnoj kuli uredio prostorije, a izviđački odred u peterokutnoj. Potom je naručeno i idejno rješenje projekta obnove i nove namjene, kojim su

se predviđali neki galerijski sadržaji, ali i otvoreni i zatvoreni restoran s velikim sanitarnim čvorom. To je odbačeno i potom se pristupilo sustavnim istraživanjima nakon kojih se moglo doći do kvalitetnijih rješenja sanacije, prezentacije i davanja nove namjene u budućnosti.

Ironija je sudbina da se na Starom gradu istraživalo i obnavljalo od 1973. do 1990. i da su radovi obnove gotovo završeni uoči izbijanja rata. Rušenjem mosta na Uni Stari je grad ostao izvan državnih granica Hrvatske na čiju je povijest značajno utjecao. Naime uski je riječni rukavac između otoka i desne obale s vremenom zamuljen i potom nasut, tako da se stara utvrda zapravo našla na desnoj obali Une. Nakon obnove mosta i dugih natezanja Stari je grad tek nedavno ušao u sastav Republike Hrvatske i vraćen vlasniku – gradu Hrvatska Kostajnica.

Temeljita istraživanja sprovedena do 1990. utvrdila su šest razvojnih faza Starog grada, a njegova je četvrta po redu ocijenjena najvrjednijom te je zaključeno da se u obnovi i najviše istakne. Tijekom istraživanja utvrđeno je da je utvrda građena šljunkom na kratkim drvenim pilotima, a uklonjeno je i mnogo zemljanih nanosa iz utvrde i oko njezinih bedema. Značajno je smanjena razina poda unutar utvrde, sve do ulaza u četverokutnu kulu. Potpuno su sanirani bedemi i kule, posebno četverokutna koja je imala i oštećenja na konstrukciji. Analizom prostornih mogućnosti zaključeno je da ne postoje ni uvjeti ni potrebe da se u utvrdi nalaze ugostiteljski sadržaji, već da bi to trebao biti muzejsko-galerijski te otvoreni scenski prostor. Projekt su izradili Marija Valjato Frabris, dipl. ing. arh., i Drago Miletić, prof., a kao što je rečeno, gotovo je u cijelosti bio doveden do kraja prije izbijanja nedavnih ratnih sukoba.

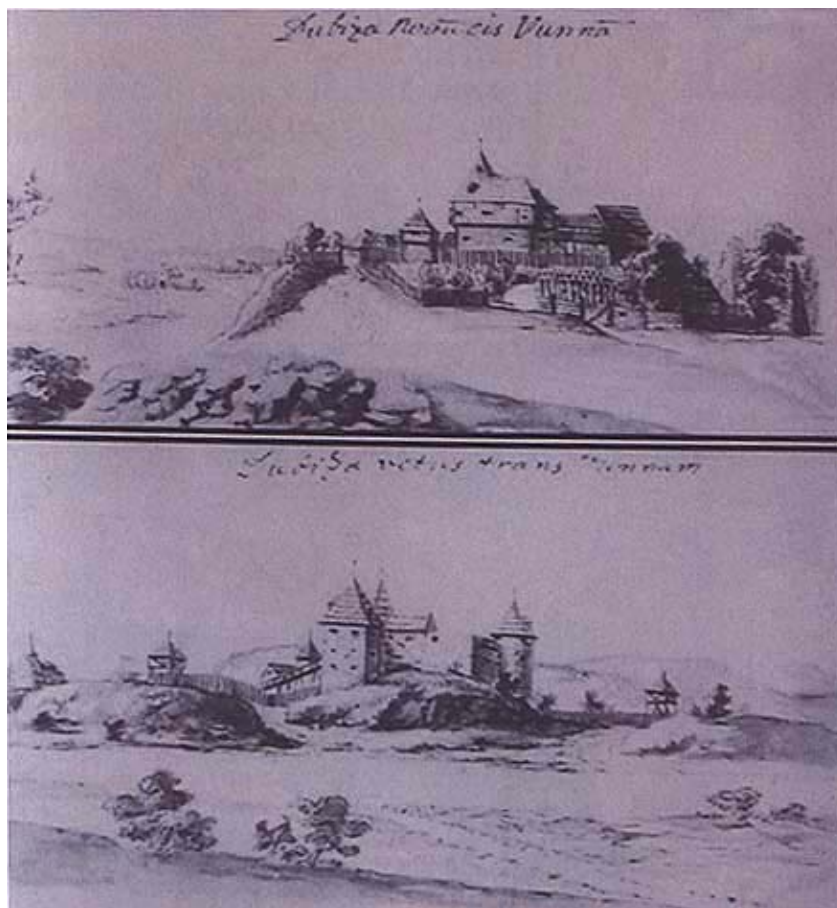
Danas u Starom gradu još nema nikakvih sadržaja. Očekuju se istraživanja oštećenja nastalih tijekom ratnih operacija, potom sanacija i od-

ređivanje buduće namjene. Vjerojatno će se zadržati već prije određena, ali veća pozornost morat će se posvetiti izletničkom turizmu s obzirom na promijenjene uvjete i činjenicu da se ta utvrda ponovno nalazi na samoj graničnoj crti.

Nedavno smo posjetili Hrvatsku Kostajnicu i s dopuštenjem gradskog poglavarstva ušli i fotografirali zaključani prostor utvrde. Stječe se dojam, bez zalaženja u unutrašnjost kula, da oštećenja i nisu velika kako bi se to moglo očekivati. No očito je da bi što prije trebalo sanirati krovništa kula koja su oštećena granatiranjem. Vjerojatno su kiša i snijeg nanijeli dodatna oštećenja.

Pokušali smo na Djedu pronaći ostatke nekadašnje barokne zemljane utvrde. Njih je gotovo nemoguće uočiti posebno stoga što je nekadašnji kostajnički učitelj i veliki gradski dobrotvor Davorin Trstenjak početkom 20. st. dao temeljito pošumiti njegov vrh, pretvorivši ga tako u ugodan gradski perivoj. Visoko i dijelom njegovano drveće kvari nešto što je za Djed tijekom stoljeća bilo najvažnije i vjerojatno najljepše – pogled na prelijepu zelenu Unu i na njezine obale. To bi se vjerojatno dalo popraviti izgradnjom vidikovca. Usred prostora u kojem se samo pažljivim promatranjem mogu uočiti tragovi negdašnjih velikih zemljanih radova, vjerojatno na mjestu nekadašnjeg čardaka, nalazi se nedavno izgrađena drvena restauracija. Zanimljivo je da je od početka 20. st., kada je prvi put izgrađen ugostiteljski objekt na tom mjestu, u svakom ratu stradao i poslije bio temeljito obnovljen.

Od brojnih nekadašnjih utvrda u blizini i daljoj okolini Hrvatske Kostajnice svakako treba spomenuti 20 kilometara udaljenu Hrvatsku Dubicu, granično naselje na rijeci Uni. Valja ipak reći da je glavno naselje nalazilo na drugoj, desnoj obali Une, a da se Nova Dubica (sadašnja Hrvatska Dubica) počela razvijati tek nakon oslobođenja od Turaka. Tamo je tragove utvrde nemoguće uočiti, je-

Stara i nova Dubica na crtežu M. Weissa

dini su spomen stari nacrti i tlocrti. Castrum se Dubicha spominje vrlo rano i znatno prije Kostajnice, a iz kasnijih crteža zna se da je imao četverokutnu kulu sa strijelnicama te dvije okrugle kule na uglovima. Tu je bilo sjedište goleme Dubičke županije koja se prostirala s obje strane rijeke Une, a sezala je i preko rijeke Save. Grad su bili dobili templari u zamjenu za Senj, a nakon ukidanja tog reda u Dubicu su došli ivanovci iz vranskog priorata. U Dubici su postojali samostani pavlina i cistercita. Dubica je pala u turske ruke i oslobođena u isto vrijeme kada i Kostajnica.

Od Kostajnice je desetak kilometara prema jugozapadu udaljen Prevršac, kaštel podignut na prijelazu iz 15. u 16 stoljeće. Građevina je imala nepravilnu trokutastu osnovu s jakom potkovastom obrambenom kulom.

Zrinski su razorili ovu utvrdu 1560. da ne bi pala u turske ruke i danas su sačuvani tek neznatni ostaci.

Od Kostajnice je petnaestak kilometara prema sjeverozapadu udaljena i Komogovina, gdje se nalaze neznatni ostaci vrlo stare i često spominjane utvrde, koja je nekad bila svojina vlasnika Zrina. Potom je njome upravljao srpski despot Vuk Branković i njegova žena Barbara Frankopan, kojima je vlasništvo 1485. potvrdio kralj Matijaš Korvin. Poslije je Komogovina došla u vlasništvo Zrinskih. No u Komogovini je 1693. utemeljen manastir koji je postao kulturno žarište Srba, a u manastiru je djelovala ikonopisna škola još početkom 18. st. kada je vladičanska stolica prenesena u Kostajnicu.

Branko Nadilo